

mål+³mæle

»Må jeg byde Dem et filologvistisk kirkebær«?

Læsespørgsmål og svar på *side 2*

Mål og Mæle både prædiker og drikker danske bobler

Hæld op og læs med *side 9*

Ægte adverbial brug af et adjektiv

Lea Elias Isen sporer atter en trend blandt de unge sprogbrugere *side 11*

Grønlandsk retskrivning og en enkelt herrnhuter

Mads Nielsen præsenterer en arktisk pioner og hans normeringsarbejde *side 17*

Denne hersens

Lennart Westergaard etymologiserer over to pudseløjerlige grammatiske ord *side 24*

Disclaim ordentligt!

Holger Juul udtrykker sin egen holdning *side 30*

Godt & blandet

Lidt af hvert – på den gode måde *bagsiden*

Spørgsmål og svar om
sprog

2

Nyt fra redaktionen

7

Danskvin

9

Ægte en artikel om ægte?

11

Samuel Kleinschmidt og
den grønlandske
retskrivning

17

Denne hersens
etymologi

24

Skribentens egen
holdning

30

Sprogviden

32

Hun bruger aldrig ord på mere end to stavelser [...]. Det er en unød anstreng af hoved.

Svend Åge Madsen, i romanen
At fortælle menneskene

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@malogmale.dk

? Filologi og lingvistik

Da min mor i sin tid skrev speciale om »Musikalsk accent i Rømø-målet«, hed studiet nordisk filologi, hvorefter hun tog »embedseksamen« og blev cand.mag. i dansk, tysk og engelsk. Så vidt jeg kan se, kalder man i dag sprogforskning for lingvistik.

Hvad er forskellen imellem lingvistik og filologi?

Eskild Nielsen

! Lingvistik eller sprogvidenskab er studiet af sproglige systemer i strengt taget alle verdens sprog, selvom den enkelte lingvist naturligvis ikke kan arbejde med alting på en gang. Nogle af underdisciplinerne er fonologi (lydlære), morfologi (bøjning og orddannelse), syntaks (sætningsbygning), psykolingvistik, kognitiv lingvistik og neurolingvistik (der handler om,

hvordan sprog lagres, påvirkes og opfører sig i hjernen).

Filologi bruges i dag dels ret snævert om tekstkritik, altså hvordan man stykker den oprindelige tekst sammen fra flere afskrifter, kopier eller fragmenter. Dels bruges en bredere definition, hvor filologi handler om en enkelt kulturs eller kulturkreds' sprog, fx klassisk filologi (græsk og latin), germansk filologi og romansk filologi. Fag som germansk, nordisk og romansk filologi slår et stort brød op, idet de strengt taget forpligter sig til at studere og udforske ikke alene de undervisningsrelevante fremmedsprog, men også specialiteter som fx nedertysk, frisisk, rumænsk, rætoromansk og occitansk samt disses historiske varieteter. Nordisk filologi, som læserens mor studerede, er stammoder til det universitetsfag, der i dag hedder Dansk (i København, Odense og Aalborg) og Nordisk (i Aarhus).

Hvis vi ser på de to forskningsområders oprindelse, så er de opstået i hvert sit århundrede, filologien nemlig groft sagt i det 15. og lingvistikken først i det 20. århundrede. Forløbere for filologien har vi bl.a. i Eratosthenes fra Alexandria. Han brugte i 200 f.Kr. som den første betegnelsen *philólogos* om sig selv i betydningen »videnskabsmand, der beskæftiger sig med at udgive en tekst på grundlag af overleverede håndskrifter og med tolkningen af den« (opslaget »Filologi« på lex.dk).

Disciplinen filologi er opstået i kølvandet på udforskningen og bearbejdningen af antikkens tekster. Det oprindelige formål med filologien var at undersøge sproget via de overleverede tekster og teksterne for deres egen skyld. Således bliver filologi i den vidensspirale, der opstår omkring de undersøgte tekster, til en gensidigt befrugtende aktivitetsstrøm af kommenterede udgivelser, oversættelser, produktion af hjælpemidler (ordbøger og grammatikker) med videre.

Sprogvidenskab og filologi er altså tilsyneladende nært beslægtede fag. De har en vis fællesmængde, men grundlæggende vil de noget meget forskelligt: Lingvistikken ønsker at forstå, hvad sproget er for en størrelse – den har ikke noget yndlingssprog i tankerne. Det har filologien, der simpelthen er det dybdegående studium af et bestemt sprog og dets væsentlige tekster, traditionelt med et historisk fokus.

I praksis kan der være et overlap mellem lingvister og filologer, fordi nogle lingvister arbejder mest med et enkelt sprog, og nogle filologer interesserer sig mere for sproget end for overleveringsprocessen (endnu værre bliver det, når man på engelsk kalder »sammenlignende sprogvidenskab« for »comparative philology«). Men mangan en filolog har ydet et bidrag til lingvistikken og omvendt og alligevel undgået knas med de respektive fagforeninger.

SP og KF

? I rørt(e) vande

Har netop fisket *Mål og Mæle* 44:2 ud af plasticomslaget; så straks nederst på forsiden »... fisker i rørt vande« og troede, jeg havde fanget jer i en fejl. Men *Retskrivningsordbogen* (4. udgave, 2012) oplyser godt nok

rørt adj., -e

som må betyde, at udtrykket skal hedde »rørte vande«, men under første stikord for vand

vand sb., -et

oplyses bl.a. eksemplet *smult vand(e)*, så nu tør jeg ikke korrigere jer, men spørger blot, om *vand* og *vande* nærmest kan bruges i flæng? Eller er der sket en sammenblanding med (afsmi-ning fra) *vand*, andet stikord

vand sb., -et, -e, -ene

der bl.a. oplyser eksemplerne *skove og vande*, *fjordens blanke vande*?

Hvordan hænger dette sammen?

Anne Marie Køllgaard

! Det er rigtigt nok, at adjektivet *rørt* hedder *rørte* i bestemt form og flertal: *rørt is*, *den rørte is*, *de rørte is*. Men man kan ikke bruge opslaget til at sige noget om det faste udtryk, for det er nemlig ikke flertal. Hvis man slår op under *vand* i *Den Danske Ordbog* (DDO), får man lidt mere information med:

GRAMMATIK i *rørt vande* er *vande* en gammel sg.-form

De to forskellige opslagsord *vand* staves ens – de er homografer. De lyder endda også ens – de er homofoner. Men de betyder ikke det samme – de er ikke synonymer. Og så bøjes de heller ikke ens. Derfor er der faktisk også tale om forskellige *e*'er med forskellige oprindelser.

Det første *vand*-ord betyder »substansen vand«, og det har ikke nogen flertalsform, for såkaldte kollektiver kan ikke tælles: Man hælder *noget vand* i glasset, men det er noget sludder at hælde *flere **vand(e(r))* i glassene.

Det andet *vand* betyder »en masse af vand« (DDO), altså en sø, en å eller et hav. Den slags kan man godt tælle, så derfor har vi *skove og vande* og i poetisk sprog *fjordens blanke vande*.

Når man fisker i smult eller rørt vande, fisker man ikke i flere vande (opslagsord II), men i noget vand (opslagsord I). Ordet *vande* indeholder nemlig en gammel kasusendelse, der har overlevet i en noget nedslidt form: Ligesom man stadig falder *i søvn* (oldnordisk *i svefn* (akkusativ)), går man *i søvne* (oldnordisk *i svefni* (dativ)). Dem er der en del af i såkaldte fraser (se fx *Mål og Mæle* 31:4 s. 27–31).

Når der i nogle udtryk tilsyneladende frit kan vælges mellem kasusrelikt (*i smult vande*) og nøgen form (*i smult vand*), er det faktisk ikke afsmitning fra vand (II), men bare naturlig normalisering. På den anden side kan man godt sige, at det ekstra *-e* i *i rørt vande* er en slags afsmitning fra vand (II): Fordi dansk ikke længere har produktive kasusendelser, kan man ikke forud-

se, i hvilke udtryk det døde *-e* dukker op, og derfor er den naturlige løsning at omtolke *e*'et til noget, der giver mening: flertal. Og så må der jo være flere rørte vande at fiske i, selvom nogle stadig kan fiske i rørt eller smult vande – i ental. – SP

? Findes der kirkebær? Og hvad gør man med dem?

En ven af familien var under oprydning på sine hylder faldet over A. M. Goldschmidts *Udvalgte Fortællinger*, som han sendte til os. Jeg besluttede mig for at pløje mig igennem begge bind. Og det var en sand fornøjelse – både på grund af den almindelige underholdningsværdi, fortælleglæden og det gammeldags sprog. I *Fortælling om to børn* studsede jeg dog over følgende sentens: »Ordsproget om at plukke Kirkebær med de Store«. Jeg kender udtrykket som *spise kirsebær med de store*. Jeg konsulterede *Ordbog over det Danske Sprog*, men fandt ingen forklaring dér. Kan redaktionen hjælpe?

Karen Steen Lund,
Lillebrænde

! Du stiller for mig at se to spørgsmål: (1) Hvad er forklaringen på formen *kirkebær* hos Goldschmidt? (2) Hedder det *spise* eller *plukke kirsebær med de store*?

1. Til det første spørgsmål: En leksikalsk eller ortografisk variant af *kirsebær* i form af *kirkebær* kunne godt være en besnærende hypotese med udgangspunkt i dette og andre empiriske fund. Ikke bare i idiomatisk sammenhæng som her, hvor kirkebærrene til-

syneladende indgår som del af et ord-sprog (dog kun på overfladen, se nedenfor), men også på enkeltords-niveau.

Lad os først se på dit Goldschmidt-eksempel: For at kunne vurdere det har vi brug for lidt mere kontekst. Vi udvikler derfor til 6 helsætninger:

hun havde læst i en dansk Bog, at en af vore Konger havde havt en naturlig [dvs. uægte] Søn, der hed Ulrik Frederik Gyldenløve og blev en stor Helt. [...] og da det virkelig blev en Dreng, stod det fast hos hende, at han skulde hedde Ulrik Gyldenløve Skau. Men ved Daabshandlingen indtraf det Uheld, at Navnet enten blev sagt utydelig, eller at Præsten ikke hørte det tydelig: Han døbte Barnet: Ulrik Gylleke Skau. Dette Uheld kunne for Mdm. Skau været [sic!] et Varsel. Et Fingerpeg hen til Ordsproget om at plukke Kirkebær med de Store; men hun valgte at lade som Ingenting. Navnet Gylleke blev aldrig nævnt.

Skulle *kirkebær* have været en særlig Goldschmidtsk idiolektisme, måtte man forvente at finde flere af samme i hans værk. Men i andre tekster af Goldschmidt, der er søgbare på nettet, finder man ikke ordet *kirkebær*, men kun den gængse form, fx »et Espalier af Vindruer og spanske Kirsebær til venstre paa en hvid Væg« (*Arvingen*, 1867). Og »Meloner, Kirsebær, Rødgrød, surt Øl og Tykmelk« (*Breve fra Cholera-tiden*, 1865).

Jeg forsøgte herefter at finde flere

tilfælde af *kirkebær* ved at søge i det 40 mio. ord store KorpusDK og i de to meget omfattende seddelsamlinger, der er grundlaget for hhv. *Ømålsordbogen* og *Jysk Ordbog* (tak til Henrik Hovmark og Inger Schoondebeek-Hansen, som var de faktisk udførende kræfter), men der var ikke noget at komme efter der.

Søger man i den langt større tekst-pøl af internettet, som ens browser giver adgang til, finder man faktisk en del *kirkebær*. Den 15.10.23 meldte Google tallet 1510 (!) tilbage. Det lyder da relativt solidt, eller hvad? Snarere »eller hvad«, for sammenlign lige med angivelsen for kirsebær, 3.990.000 hits. Det er en faktor 1:2583. Og hvad dækker tallet 1510 egentlig over?

Lad os dykke ned i de hjemmesider, som Google henter frem på vores forespørgsel. Reminder: Google INDEXHOLDER ingen tekster; den er en søgerobot, der leder efter brugbare (eller promoverede) hjemmesidetekster med udgangspunkt i en brugersøgning. Her er fem eksempler mere på *kirkebær* fra denne netsøgning: »Hvordan tegner du kirkebær steg for steg« (!); »Grøn Hvid Kirkebær & Kokos Te 1kg«; »Ask og kirkebær bark«; »Kirkebær ostecreme«; »Lejligheden er med [...] flotte kirkebær trægulve«. En søgning på Google Books viser at der i »Haveplanternes skadedyr og deres bekæmpelse« (1945) under kirsebærbladlusen (*Myzus cerasi*) står at »Det er den eneste Art, som lever paa Kirkebær.« (se Figur 1); det ligner en trykfejl.

1510 eksempler kan synes af mange (og der var flere endnu) og tilsyneladende bestyrke hypotesen om eksi-

stensen af et ord *kirkebær*. Men dels er det forbavsende få af de oprindeligt 1510 sider, der reelt kan hentes frem. Dels er det tekster, der for fleres vedkommende indeholder ortografiske fejl. Og endelig er der ved gennemsyn ingen tegn på at *kirkebær* skal forstås som andet end en fejlform af *kirsebær*.

Hvordan den så i det enkelte tilfælde opstår (og det et aneligt antal gange), er et andet spørgsmål. Vi kan ikke henviser til hverken tegnlighed eller tæsnærhed. Til gengæld ser denne pseudo-orddannelse overfladisk betragtet rigtig ud. Den er semantisk, morfologisk og syntaktisk velformet. Det er nok også det, som er grunden til at den ryger igennem filteret både hos Goldschmidt og på de nævnte hjemmesider. Den går både under stavekontrollens og den menneskelige radar. En kontrolsøgning på fx **kirnebær* og **kirtebær* bærer slet ikke frugt (!). Det vil sige, at det ikke er *HVILKE SOM HELST* fejlformer, der får lov at gå upåagtede hen. Nogle er mere usynlige og tålte end andre.

Vi må konkludere, at ordet *kirkebær* nok eksisterer (i betydningen »kan ses«) i både Goldschmidts roman og på en række danske hjemmesider, men at alle analyser fører til den slutning, at ordet er resultatet af en række sam-

menfald og tilfældigheder og ikke en menneskeligt intenderet skabelse.

2. Så er der dit andet spørgsmål: hedder det *plukke* eller *spise kirsebær med de store*?

ODS registrerer ordsproget *Man skal ikke spise (plukke) kirsebær med de store*. (*Man faar let stenene i øjnene (eller næsen)*), altså inkl. den variant med *plukke*, du spørger til. Varians i ordsprog og idiom er velkendt i fraseologien, jf. fx *skyde en hvid pind/pil efter ngt*.

En søgning i KorpusDK på den invariante streng *kirsebær med de store* afslører, at det i nutidsdansk mest er som idiom, disse komponenter optræder i sammenhæng. Korpusset indeholder ikke ét eksempel på *plukke*, hvorfor vi nok kan parkere denne form på arkaismernes holdeplads. En enkelt gang nævnes tilføjelsen om stenene, men den passer omvendt kun sammen med ordsprogsformen, ikke idiomet.

Så har vi fokus på nutiden, er sagen klar: Vi har et idiom *spise kirsebær med de store*, som betyder »forsøge at hamle op med sine overmænd«. Derfra er det nemt igen at danne et prohibitivt ordsprog (*Man skal ikke ...*), der har den pragmatiske funktion at advare m.m. Historisk kom ordsprogsvarianten formentlig først. – KF

Kirsebærbladlusen (*Myzus cerasi*).

Det er den eneste Art, som lever paa Kirsebær. Den er glinsende sort, bredt pæreformet med lange Følehorn og lange, smækre Rygrør.

Lusene kan træffes hele Sommeren paa Kirsebærtræerne. men i

Figur 1. Kirsebærbladlusen. Fra Prosper Bovien & Mathias Thomsen. 1945. Haveplanternes skadedyr og deres bekæmpelse. København: Bang. (via Google Books).

Nyt fra redaktionen

Fra dette nummer er redaktionen af *Mål og Mæle* udvidet med Holger Juul, der vender tilbage efter små sytten års pause. Holger var nemlig også med-redaktør i perioden 2003 til 2006. Derefter har han været medlem af *Mål og*

Mæles videnskabelige panel – men nu trækker arbejdet som aktiv redaktør altså igen. Holger er cand.mag. i almen sprogvidenskab og blev ph.d. i 2004 på en afhandling om danske børns stavefejl. Holger er som resten af redaktionen ansat på Københavns Universitet hvor han underviser på uddannelsen i audiologopædi og forsker i tilknytning til Center for Læseforskning. Blandt andet er han initiativtager til netstedet bogstavlyd.ku.dk, hvor man kan gå på opdagelse på den danske ortografis mange vildveje. Ud over stavning og ortografi beskæftiger Holger sig også med udtale, ordforråd, læseforståelse, ordblindhed, sprogtests og i det hele taget det meste der har med talt og skrevet dansk at gøre.

mål+mæle

GRUNDLÆGGERE: †Erik Hansen og Ole Tøgeby

ISSN 0106-567XP

HJEMMESIDE: malogmaele.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ditte Boeg Thomsen, Holger Juul, Simon Poulsen, Ken Farø og Thomas Olander

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink

LÆSERPANEL: Karsten Matzen

SKRIFT: FF Olsen

SATS: Thomas Olander

TRYK: Campus Print, Københavns Universitet

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og plakat kan fås i Netbutikken via malogmaele.dk eller hos Campus Print, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S, tlf. 35 32 91 61.

Meddelelse om adresseændring og opsigelse af abonnement sendes til: maalogmaele@hum.ku.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang. Abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen og manuskripter til *Mål og Mæle* sendes til: redaktion@malogmaele.dk

Svar på Sprogviden fra bagsiden

1. Lægemidler har i dansk ofte – men langt fra altid (se længere nedenfor) – hovedtryk på sidste stavelse, fx: Alnok, Balancid, Fansidar, Gangiden, Iprén, Ketogan, Movicol, Stesolid. Men: Föntex, Antabus og masser af andre modeksempler.
2. *Turn of the screw* er titlen på Brit- tens horroropera.
3. *The Taming of the Shrew* hedder komedien.
4. *Patriciavilla* (! stedet for *patricier- villa*).
5. Det er på langelsandsk-fynsk.
6. Stødløshed, men udtrukne vokaler (drævende: *Kæææn dæææn*) og fuldt artikulerede endelser: -et (og ikke -ød) som fx i københavnsk. Op- adgående prosodi fra *knæk*.
7. Ja, de falske stemmelæber sidder over de rigtige og bruges til at fugte disse.
8. Hieroglyffer er både ideogramer, sta- velsesskrift og lydbaseret skrift.
9. *Bib* er en forkortelse for *bag in box*, vin i langtidsholdbar boks (typisk 3 liter), ikke at forveksle med *papvin*, som er litempakkede ringere og billi- ge vinsorter.
10. Prædikater og referenter passer så- ledes sammen med det omtrentlige ophav til betegnelserne i parentes: a: 12 (japansk krigspropaganda) b: 9 (antikommunist) c: 2 (russisk propaganda) d: 1 (den tyske besættelsesmagt) e: 6 (kommunist) f: 4 (Putin og hans regering) g: 8 (modstandsbevægelsen og dele af den danske befolkning) h: 13 (højrefløjspolitikere) i: 14 (folk uden for fagbevægelsen) j: 7 (venstrefløjsaktivister) k: 5 (Putin og hans regering) l: 3 (Sovjets magthavere) m: 11 (Donald Trump og ligesindede) n: 10 (modstandsbevægelsen og dele af den danske befolkning)

■ Vi mangler ord

Danskvind

Asti, cava, champagne, crémant, lambrusco, prosecco, sekt, sovetskoje sjampanskoje, spumante. Der er nok at vælge imellem hvis man er glad for mousserende vin.

Som det ses, har vi importeret de forskellige lokale betegnelser og råder dermed over en høj grad af præcision når vi skal omtale drikkevarerne. Men nogle gange kan det være praktisk ikke at være præcis. »Birgitte, vil du være sød at købe noget asti, cava, champagne, crémant, lambrusco, prosecco, sekt, sovetskoje sjampanskoje eller spumante med til gæsterne i aften når du skal i Føtex?« Det kan godt blive lidt omstændeligt. Men har vi en brugbar fællesbetegnelse for de kulsyreholdige alkoholiske drikke?

Nogle bruger *champagne* som generisk term, men det er på grænsen til at være blasfemisk – spumante er jo altså på adskillige fysiske og kulturelle parametre noget andet end champagne.

I *Den Danske Ordbog* figurerer ordet *champus* som synonym for *champagne*. Jeg kan ikke huske at jeg selv er stødt på det ord i vild tilstand, og det har nul hits på korpus.dk – hvor *boblevin* (se nedenfor) trods alt har hele tre. Og hvis det alligevel bare betyder champagne, løser det jo ikke problemet.

Andre siger *boblevand*, men det kan også betyde sodavand – som jo er en ganske anden type væske. Og ville det ikke være lidt ærgerligt hvis man stod

med tolv flasker af den forkerte slags boblevand når gæsterne forventningsfuldt ankommer, hvad enten det er til nytårsfesten eller børnefødselsdagen? Man er altså afhængig af konteksten for at afkode *boblevand* korrekt, hvilket kan besværliggøre kommunikationen.

Man kan også bruge *skum* eller *bobler*, men ligesom *boblevand* betegner begge dele andre ting, hvilket gør at man igen er afhængig af konteksten for at undgå misforståelser.

Endelig kan man som nævnt finde det relativt sjældne udtryk *boblevin*, som jeg egentlig ret godt kan lide da det er generisk og entydigt. *Bobler* giver festlige associationer, og *vin* ved man hvad er. Min eneste indvending mod *boblevin* er at det måske mangler lidt kant – ordet er næsten så oplagt at det er en smule kedeligt.

Derfor vil jeg foreslå at bruge *danskvind* som overbegreb. Ordet har en genomsigtighed som gør det umiddelbart let at forstå: Det er parallelt med *danskvand*, som er vand med kulsyre – således må *danskvind* være en slags vin med kulsyre, hvilket vel er en meget god fællesnævner for champagne osv. Og i modsætning til de tidligere nævnte alternativer – bortset fra *boblevin* – er det på en gang entydigt og generisk, og man får de festlige associationer fra *bobler* med.

Man kan måske indvende at der ikke er noget særligt dansk ved mousseren-

de vin, så hvorfor skulle vi så kalde det *danskvin*? Jo, men der er jo heller ikke noget særligt dansk ved danskvand – det er jo ikke ligefrem sådan at danskvand er en dansk opfindelse, eller at man ikke drikker det andre steder i verden. Det samme gælder mousserende vin, der mig bekendt oven i købet ikke engang produceres her i landet, eller i hvert fald ikke i stort omfang. Og det er faktisk lige præcis den detalje der gør at jeg synes at *danskvin* slår *boblevin* på marginalerne. *Danskvin* har

et lille selvironisk glimt i øjet, og er det ikke netop en af de ting vi som danskere er så stolte af: den subtile selvironi der gør at andre aldrig rigtig ved hvor de har os?

Dermed synes jeg at *danskvin* er en oplagt kandidat som vinder af dette nummers »Vi mangler ord«-konkurrence. Skål i skuret!

TO

Med dette indlæg søsætter redaktionen en ny artikelserie med forslag til nye ord i dansk. Ikke i den forstand at vi vil registrere nye ord der er i brug, men som ikke er optaget i ordbøgerne – den opgave varetages allerede fint af andre. Vi tænker på ikkeeksisterende ord der ville berige sproget hvis de fandtes.

Send os gerne forslag til ord du synes vi mangler!

Ægte at det er en artikel om ægte?

Af Lea Elias Isen

»Ægte at folk siger dine hænder ligner din farmors?«

Sådan kan det lyde i Københavns Kongens Have på en sommerdag i 2023. Og sådan lød det fra min ven da jeg, en universitetsstuderende i midt-20'erne, fortalte dem om de mange ydre ligheder mellem mig og min bort-gangne farmor.

Ja, ægte, det er sådan folk på min alder bruger ordet *ægte*. Selvfølgelig bruger vi også det gamle *ægte*, som i *ægte kærlighed* eller *ægte guld*, men vi kan altså også godt prale af at have taget »ægte mange push-ups« eller ud-bryde »Ægte?!« når vores kammerat fortæller hvor mange gange hun græd under Barbie-filmen.

Jeg har ingen tal på i hvilke befolk-ningsgrupper den udvidede brug af *ægte* har sin udbredelse, men hvis mine uformelle observationer har noget på sig, er det især københavnske unge som legemliggør udviklingen. Så til min udkantsdanmarkslæser over 30: Mød *ægte* og *ægte*, yngre søskende til de *ægter* du sikkert kender allerede! Jeg vil tillige introducere en lille hånd-fuld mere eller mindre plausible bud på hvor de nye *ægter* kommer fra.

Fem slags ægte

Lad os først vende os mod det *ægte* som alle dansktalende har i deres ord-forråd: Et adjektiv vi tilføjer til sub-stantiver hvis vi vil kommunikere at

der er tale om et egentligt tilfælde af noget. Eksempelvis blev der i et forum for fodfetichister diskuteret fordele og ulemper ved forskellige modeller af si-likonefødder. Her måtte en bruger in-drømme: »i mine øjne er de bare en virkelig ringe erstatning for ægte kvin-defødder«. Hvis noget skal leve op til adjektivet *ægte*, skal det besidde alle de kvaliteter som vi forventer af et fuld-blodseksemplar, modsat fx en efterlig-ning lavet af silikone. I tilfælde af kvindefødder er det blandt andet afgø-rende at de tilhører en egentlig kvinde, som står for fortsat blodtilførsel.

En adverbial brug af *ægte*, som jeg er stødt på blandt alle alderstrin, er *ægte* med betydningen »oprigtigt« eller »autentisk«. Eksempelvis vil mange nok erklære sig enige i at »Det er svært at være *ægte* interesseret og lyttende i samtalen med en anden, når man er fyldt op af sit eget«. Mere specifikt kan vi kalde denne brug et mådesadver-bium. Det kalder jeg den da den har til formål at give mere information om måden en tilstand manifesteres på, såsom hvorvidt en omtalt interesseret-hed er dybtfølt eller overfladisk. I en artikel fra 2018 beskrev Marianne Rathje denne brug af *ægte*. Hun sporede den tilbage til i hvert fald 1998, hvor det blev diskuteret hvorvidt Olof Jo-hansson havde været *ægte bange* for en potentiel atomulykke.

Det er dog langt fra det tidligste

eksempel på adverbiet *ægte*. Næsten hundrede år tidligere, i 1908, beklagede en skribent i *Tilskueren* sig over det, han betragtede som »en ægte primitiv og ægte naiv Opfattelse« blandt visse kunstnere. Og hvis man stadig ikke er overbevist, kan vi springe yderligere 60 år tilbage i tiden til Søren Kierkegaards klassiker *Enten-Eller* (1843), hvor forfatteren hævder at »Det er ægte græsk« hvordan Filoktet, græsk sagnhelt og offer for en giftslange, lider under ikke at få sin smerte bevidnet. Det er altså ifølge Kierkegaard et tilfælde af *autentisk græskhed* at ville dele sin lidelse med andre.

Det er ikke svært at se hvordan denne søster til adjektivet *ægte* kunne opstå: Adjektivisk *ægte* udtrykker at det fænomen vi taler om, er et ikke-forfalsket tilfælde af den kategori det tilhører. *Ægte guld* er ikke en substans, som foregiver at være guld, men det svarer på alle måder til det vi forventer af det periodiske systems 79. grundstof. Det samme kan i et vist omfang siges om *ægte* som brugt i de foregående eksempler: Man kan foregive at være interesseret uden at have den indre oplevelse som vi forventer af en oprigtigt interesseret person, men en overfladisk performance af interesserethed kvalificerer dig ikke til status som *ægte interesseret*. Eller man kan være teknisk set græsk selvom man ikke lever op til samtidens forventninger til et autentisk græsk indre liv og i så fald er man altså ikke *ægte græsk*. I alle tilfælde er der tale om en skelnen mellem det som umiddelbart lader til at tilhøre en kategori, men som ved nærmere

granskning ikke lever op til kriterierne, versus *creme de la creme*.

Nært beslægtet med mådesadverbiet *ægte* er gradsadverbiet *ægte*. Gradsadverbiet har det til fælles med mådesadverbiet at jeg oftest hører det hos københavnere i 20'erne eller yngre. Hvad betydning angår, er der dog afgørende forskelle: Hvor essensen i det adjektiviske *ægte*, kvaliteten *æghed*, stadig er genkendelig i mådesadverbiet *ægte*, er den sværere at få øje på når vi betragter følgende eksempel hvor en ung mand praler af omfanget af sin workout: »Antal squats jeg har lavet: ægte mange«. Her italesættes det ikke hvorvidt squatsene er autentiske, men derimod blot at de fandt sted i et udpræget stort omfang. Altså: et gradsadverbium. Denne udgave af *ægte* har derfor betydningsmæssigt mere til fælles med andre gradsadverbier som *virkelig* eller *rigtig* – to adverbier som i øvrigt også har adjektiviske søskende. Ved dette udviklingstrin af *ægte* kan der siges at være sket en betydningsmæssig afblegning idet *ægtes* oprindelige funktion, at beskrive noget som, ja, *ægte*, er trådt i baggrunden.

At skelne mellem mådesadverbiet og gradsadverbiet *ægte* er dog ikke altid ligetil. Er det eksempelvis et mådes- eller gradsadverbium, når Søren Kierkegaard i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de filosofiske Smuler* (1846) skriver: »Det er ægte comisk, naar Pryssing siger »han« til Trop»? Med andre ord: Forsøger den gode Kierkegaard at kommunikere at comiskheden er oprigtig i sin natur, eller blot at den er til stede i stort omfang? Jeg tror, uanset

hvor utilfredsstillende det er for min autistiske hjernes tilbøjelighed til kas-setænkning, at svaret er ja til begge muligheder. Den semantiske virkelighed er sjældent så velfriseret og velordnet som lingvisters finsorteringer i fx *gradsadverbier* versus *mådesadverbier* kunne lokke os til at tro.

Indtil videre har vi talt om *ægte* brugt til at konstatere noget om den ting eller tilstand som en given sætning benævner, fx *guld* eller *interesse-rethed*. Det er de *ægter*, de fleste talere af dansk, uanset alder, kender og bruger regelmæssigt. Men hvad med et *ægte*, jeg overhørte i en samtale om en sød pige?: »Jeg føler ægte at hun er interesseret«. Her er der ikke længere tale om et *ægte* som fortæller hvorvidt den omtalte genstand eller tilstand er overbevisende og oprigtig, men derimod hvor sikker taleren, her en ung mand i midt-20'erne, er på sin konstatering. Vi kan kalde denne udgave af *ægte* for et sætningsadverbium.

Sætningsadverbiet *ægte* adskiller sig fra mådesadverbiet *ægte*. Hvordan det adskiller sig, kan vi se ved at sammenligne med et eksempel fra tidligere: Når vi beskriver nogen som *ægte interesseret* fortæller *ægte* os om interesse-rethedens autenticitet. Ved sætningsadverbiet *ægte* får vi derimod information om hvordan taleren selv, ikke den omtalte, forholder sig til det han siger. Det er ikke bare at han føler det *lidt* eller tænker at det *måske* er tilfældet at den unge kvinde er interesseret. Nej, det er virkelig noget han *ægte* står ved. Hvorvidt den unge kvindes interesse er oprigtig, om hun er *ægte interesseret*,

afsløres ikke i udsagnet. *Ægte* kan altså i moderne dansk bruges af en taler til at udtrykke noget om et fænomen han beskriver, fx (*at være*) *ægte interesseret*, eller i hvilken grad han mener det han siger, *at føle (det) ægte*.

I talesproget finder vi desuden *ægte* som helt udsagn – en såkaldt diskurspartikel. Tag for eksempel min veninde, som havde svært ved at forstå at jeg ikke var kalkunfan:

Mig: »Jeg hader virkelig kalkun«

Hende: »Ægte?«

Med hendes *ægte* introducerede hun ikke ny information, hverken om et fænomen eller hendes egen tilstand, men forholdt sig til mit udsagn at jeg ikke bryder mig om at spise kalkun. Om der er tale om et vaskeægte stykke kalkun, som engang har været en del af en levende fugl, stilles der ikke spørgsmålstegn ved. Det er min oprigtighed som taler, der spørges ind til.

Min indledende anekdote om min farmors hænder er ligeså et eksempel på diskurspartiklen *ægte*. Det rygtes desuden at *for ægte?* også forekommer som synonym for diskurspartiklen *ægte?* hos de yngste medlemmer af generation Z. Jeg har dog ikke selv været heldig nok til at støde på denne variant, så jeg kan ikke udtale mig om dens ægthed.

Jeg hører oftest mådesadverbiet *ægte* hos jævnaldrende, men jeg har trods alt taget mine ældre familiemedlemmer i at beskrive nogen som *ægte interesseret*. Jeg har derimod meget svært ved at forestille mig min mor svare »Ægte?!« hvis jeg fortæller hende

hvor meget københavnere er villige til at betale for en brugt mulepose med Irma-logo. Mere sandsynligt er »Mener du det?« eller, hvis hun er mere økonomisk, »Virkelig?!«.

Ægtes tyske broder

Den tyskkyndige læser har sandsynligvis bemærket at det her altsammen minder meget om den variation vi ser hos det tyske *echt*. På tysk eksisterer både adjektivet *echt*, som i sætningen *Die Stradivari ist echt*, »Stradivariussen er ægte«, men også adverbiet *echt*, som i *Peter spielt echt schön auf der Stradivari*, »Peter spiller virkelig (eller: ægte) smukt på stradivariussen«. Og hvis du fortæller en tysker at du foretrækker de sydtyske dialekter, kan du regne med et forbavset: »Echt?!«. Dansk er altså ikke alene med sit alsidige *ægte*.

Betydningsmæssigt er lighederne mellem *echt* og *ægte* slående. Og de stopper ikke dér: Foruden overlappende brugsmuligheder i moderne tider er det også tilfældet at *echt* og *ægte* deler deres germanske ophav. Det er dog i moderne tider ualmindeligt at vi ser tyske ord lånt ind i dansk. For at lån kan forekomme skal der være tilstrækkeligt med kontaktflader mellem donor- og modtagersproget og, med undtagelse af 99 Luftballons faste plads på fredagsbarsplaylister, er tysk ikke en væsentlig del af den gennemsnitlige unge københavners hverdag. Som fritidsgermanofil deler jeg germanisterens våde drøm om *ægte* som et tysk lån, men som lingvist er jeg desværre ikke i tvivl: *Ægte* er næppe et tegn på at tysk ved at blive übercool blandt

danske unge. Vi tyskfans må vente videre på vores figenblad.

The usual suspect: Engelsk

Modsat tysk ser vi constantly engelske ord og vendinger blive lånt ind i dansk. Det behøver jeg næppe bruge meget tid på at overbevise dig om, men for en god ordens skyld kan jeg nævne hvordan det ikke kun er engelsktalende som kan tage på en *hot date*, men at vores egen *Se&Hør* også længe har talt om de kendtes *hede dates*. Vi kalder den slags lån for betydningslån, idet vi ikke låner udtryk men blot indhold. I tilfælde af *hed* eksisterede ordet allerede i dansk, men under indflydelse fra engelsk tog en sekundær betydning – »fræk/sexet« – plads ved siden af den eksisterende betydning – »meget varmt«. Noget lignende kan være overgået *ægte*: Udtrykket *ægte* er åbenlyst ikke nyt i dansk, men nogle anvendelsesmuligheder lader til at være det.

For at argumentere for at de nye *ægter* er betydningslån, skal vi kunne pege på at de svarer til et ord på engelsk som deler en eller flere betydninger med dem. En oplagt kandidat er ordet *real*, der som adjektiv har samme funktion som adjektivisk *ægte*: Vi bruger det til at beskrive at en ting har alle de egenskaber som vi forventer af et egentligt tilfælde af dens kategori. Samtidig har *real*, ligesom *ægte*, flere sekundære betydninger. Lad os tage et af de nyeste skud på *ægte*-stammen, diskurspartiklen *ægte*, og se hvordan det svarer til det engelske *real*.

Det er ikke svært at se, hvordan vi kan komme fra *for real?!*, en udbredt

respons når nogen siger noget som vi vil signalere overraskelse over, til ægte?! I begge tilfælde er der tale om en ytring som primært har til formål at opfordre vores samtalepartner til at tale videre, eventuelt uddybe, samtidig med at vi signalerer overraskelse over det netop sagte. Og også gradsadverbiet ægte har en engelsk mage i *real*: For at beskrive en person som *real pretty* behøver vi ikke nødvendigvis forholde os til hvorvidt kvaliteten *pretty* er autentisk men blot hvorvidt vi oplever den være til stede i udpræget grad.

Kort sagt: Vi har ægte god grund til at tro at ægtes nye brug er inspireret af engelsk – i hvert fald hvis det vi leder efter, er overlappende betydninger. Hvad angår form, er rygtet om *for ægte?*-varianten også vand på møllen for hypotesen om et engelsk ophav til diskurspartiklen *ægte*. De strukturelle ligheder mellem *for ægte?* og *for real?* er så indlysende at det føles arrogant at bruge min læsers dyrebare tid på at behandle dem yderligere.

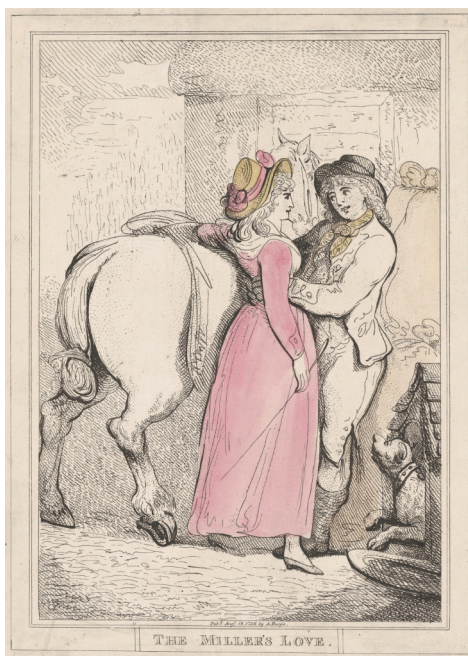
Et hjemmegroet fænomen?

Men er det overhovedet tilfældet at vores nye ægter behøver at være et lån? Ikke nødvendigvis. Hvis vi vender blikket mod sprog som hverken er beslægtet med dansk eller engelsk, finder vi også eksempler på ord der først havde funktionen at beskrive noget som *den ægte vare*, men som med tiden har udviklet bibetydninger som minder om dem vi ser i dansk.

Tag det finske ord *tosi*: Den mest frekvente brug af *tosi* i moderne finsk er gradsadverbiet *tosi*, som omtrent

kan oversættes til »meget/virkelig«. Eksempelvis kan man i finske supermarkeder købe en praktisk og sund snack, nemlig en honningmelon, som er beskrevet som *tosi mini*, »meget/virkelig lille«. Den sandsynligvis ældre brug af *tosi* kommer op til overfladen når vi bruger det som adjektiv. Man kan blandt andet tale om *tosi rakkaus*, »ægte kærlighed«, eller påstå at *tämä tarina on tosi*, »denne historie er sand«.

Og det er ikke kun på finsk vi ser samme udvikling som jeg mistænker det danske ægte for at have gennemgået. Andre eksempler er det spanske *verdaderamente* »virkelig/meget«, fra

Figur 1. Ægte kærlighed: The Miller's Love of Thomas Rowlandson. The Elisha Whittelsey Collection, 1959. www.metmuseum.org.

verdadera/o ›sand/ægte‹, samt det bas-kiske *benetan* ›virkelig/meget‹, som er relateret til adjektivet *benetako* ›ægte‹. På denne baggrund er det forsvarligt at påstå at der er noget ved adjektiver med betydningen *den ægte vare* som gør at de er ekstra oplagte som fremtidige gradsadverbier. Det er jeg ikke den første til at bemærke. En almindelig forklaring på hvorfor tager udgangspunkt i det faktum at hvis en genstand helt oprigtigt besidder en egenskab, så vil den også typisk besidde store mængder af den givne egenskab. Tag eksempelvis *ægte kærlighed*: Det er svært at forestille sig en kærlighed som er ægte, men kun til stede i små mængder. *Ægthed* og *megethed* er derfor logisk set tæt knyttede domæner.

Hvem kom først, ægte eller ægte?

Her i 11. time er det desuden værd at nævne at selvom jeg har præsenteret ægterne med adjektivet *ægte* først og diskurspartiklen *ægte* til sidst, betyder det ikke at de nødvendigvis er opstået i dansk i den rækkefølge. Det ville kræve et andet repertoire af evner end mine at afgøre. Hvad jeg har baseret rækkefølgen på, er et godt gæt, og med et godt gæt mener jeg en viden om hvilken rute ord som *ægte* har det med at følge: Fra mere objektivt til mere subjektivt.

Hvad subjektivt og objektivt betyder i denne sammenhæng, kan vi forstå ved at sammenligne idéen om *ægte guld* med *ægte interesseret*: Gulds ægthed er noget som er umiddelbart sanseligt og målbart – eller som minimum noget vi kan udvikle fælles kriterier for som er

om ikke objektive så i det mindste konsekvente. Fx kan vi teste om et stykke guld er ægte ved at overhælde det med salpetersyre; hvis metallet forbliver intakt, er det *den ægte vare*. En persons oprigtighed når hun fx udtrykker interesse, er dog ikke på samme måde noget vi kan måle eller teste med et syrebåd; det er nødvendigvis mere subjektivt. Nye undersøgelser af det tyske *echts* historie har dog peget på at adverbiet *echt* kan være ældre end adjektivet *echt*, hvilket bør minde os om at en sproglig tendens ikke er lig med en generaliserbar sandhed.

Det glædelige budskab

Ægte er på afveje. Om det er blevet ledt på disse afveje af andre sprog eller blot følger en allerede veltrådt sti, er op til andre at afgøre endeligt. Hvad vi kan glæde os over, uanset ophav, er et *ægte* som både kan bruges som adjektiv, mådesadverbium, sætningsadverbium, gradsadverbium og alenestående ud-sagn – og hvis det ikke er et ægte bevis på sproglig opfindsomhed, så ved jeg ægte ikke hvad er. For ægte!

Lea Elias Isen (*de/dem*),
kandidatstuderende i lingvistik ved
Københavns Universitet og praktikant
hos Dansk Sprognævn

Tak til Bjarke Ørsnes for hans arbejde med *echt*. Tak til Rasmus Hayes Andersen for hans observationer om (for) real.

Samuel Kleinschmidt og den grønlandske retskrivning

Af Mads Nielsen

Et højdepunkt for enhver sproginteresset der opholder sig i Nuuk i kortere eller længere tid, er en rød pæl som står oppe på en lille klippe i den sydlige ende af gågaden Imaneq. Når man går mod nord fra den runde Centrum Grill og kommer til tøjbutikken »In Fashion«, har man pælen på venstre hånd lidt over hovedhøjde. I klippen under pælen sidder en mindeplade, hvor der står »Samualip kutdlilerfia«, hvilket til dem der kommer langvejs fra og ikke er på fornavn med byens historiske skikkelser, er oversat til »Kleinschmidts pæl«. En mere direkte oversættelse af *kutdlilerfia* røber imidlertid mere om stedets historie. Det betyder nemlig »lysgiversted«.

Det var på denne pæl at Samuel Kleinschmidt, manden bag den grønlandske retskrivning som blev brugt fra midten af 1800-tallet frem til 1973, hængte sin lygte når han om søndagen gik fra kolonien Godthåb til Herrnhut-huset på sydspidsen af næsset, så han kunne finde vej hjem i mørket. Mindepladen beskriver ham som »verdenskendt lærd« og »grønlændernes lærer og ven«.

I dag kan det virke påfaldende at det var nødvendigt at hænge en lygte på den halvanden kilometer korte strækning, hvoraf halvdelen udgøres af gågaden, men dengang, i anden halvdel af

1800-tallet, bestod hverken Godthåb eller herrnhuternes missionsstation af meget mere end en håndfuld huse. I dag er områderne vokset sammen og blevet til Nuuk, en moderne by med knap 20.000 indbyggere, promenader langs fjorden, boligblokke, elektrisk gadebelysning, et universitet og et parlament.

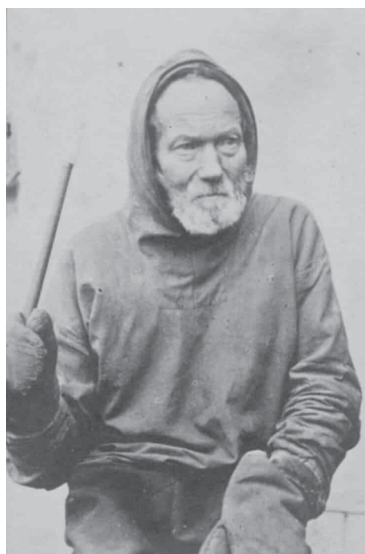
Sprogligt har meget også ændret sig siden Kleinschmidts tid, og her har han selv spillet en væsentlig rolle. Han lagde på baggrund af en banebrydende sprogbeskrivelse af grønlandsk den første retskrivning som blev udbredt til hele øen. I det følgende skal vi, ud over at se nærmere på Kleinschmidts grundige arbejde med grønlandsk, som ligger til grund for at han kunne udvikle en mere lydret og systematisk retskrivning end andre før ham, også høre om nogle af de praktiske omstændigheder der medvirkede til at netop hans retskrivning vandt indpas. Men først skal vi høre lidt om Kleinschmidts liv for at få en fornemmelse af hans person, og hvorfor han mente det var nødvendigt med en ny retskrivning.

Kleinschmidts liv

Kleinschmidt blev født i 1814 i en lille bygd i Sydgrønland, der dengang kaldtes Lichtenau, og i dag kaldes Alluitsoq. Det er ikke svært at forestille sig hvor-

for Kleinschmidt blev interesseret i sprog. Hans mor var dansk, hans far var tysk, og han talte grønlandsk med de andre børn når de legede. Faren arbejdede som missionær for den herrnhutiske brødremenighed og syslede bl.a. med at oversætte Bibelen til grønlandsk.

Som niårig blev Kleinschmidt sendt i brødremenighedens skole i Kleinwelka i Tyskland, bagefter stod han i lære som apoteker i Zeist i Holland, og senere fik han arbejde som lærer ved en drengelopdragelsesanstalt i Christiansfeld i Slesvig. I 1841 kom han tilbage til sin fødeby, nu 27 år gammel, og han blev i Grønland resten af sit liv, hvad der var lige så usædvanligt for europæere dengang som det er i dag. Da han på et tidspunkt af menigheden blev bedt om at aflægge besøg i Tyskland,

Samuel Kleinschmidt. Foto: J. A. D. Jensen. Store norske leksikon.

skal han efter sigende have sagt »man kommt nicht, man bleibt in Grönland!« (»man kommer ikke, man forbliver i Grønland!«).

Tilbage i Grønland arbejdede han for missionen, især med sprogbeskrivelse, hvilket, som så mange andre steder i verden, har været afgørende for at missionærerne har kunnet forkynde deres religion under sprogligt fremmede himmelstrøg. Efter fem år, i 1846, havde han stort set sit manuskript til en grammatik over grønlandsk færdigt, *Grammatik der grönländischen sprache*. Manuskriptet indeholdt også Kleinschmidts bud på en forbedret grønlandsk retskrivning. Det blev udgivet i 1851. Inden da var han i 1848 flyttet til Ny Herrnhut, brødremenighedens missionsstation yderst på næsset i det der i dag er Nuuk. Her skulle han lede en skole for grønlandske missionshjælpere.

På grund af Kleinschmidts respekt for både grønlandsk og ordlyden i Bibelen ragede han imidlertid ofte uklar med de andre i missionen. Han holdt sig blandt andet ikke tilbage med at kritisere de oversættelser og prædikener som andre missionærer lavede, fordi de ofte var uforståelige for grønlændere. Dertil kan vi lægge at Kleinschmidt hellere ville lære grønlandsk af grønlændere end af ældre missionærer, og at han mente at menigheden ikke kunne forlange at grønlændere i enhver henseende indordnede sig under missionens regler, eksempelvis forbuddene mod kortspil, musik og dans. Det var ikke noget der huede de ældre missionærer.

Kleinschmidts kritik af de andre missionærers sproglige formåen og hans liberale holdning til grønlandsk kultur bragte ham på kant med missionen, og selv om de gjorde ihærdige forsøg på at få ham til at indordne sig, stod han ved sine synspunkter og blev derfor afskediget i 1859. Herefter blev han ansat på seminariet i Nuuk. Men han fortsatte med at være medlem af brødremenigheden, og når han aflagde søndagsbesøg i Ny Herrnhut, hængte han altså sin lygte på pælen på vej der til for at kunne finde vej hjem igen.

En retskrivning på sprogets egne præmisser

Kleinschmidt mente at den måde som man tidligere havde nedskrevet grønlandsk på, var for påvirket af de sprog som skriverne selv var vokset op med, og derfor satte han sig for at udvikle en ny og mere systematisk måde at skrive grønlandsk på. Hans Egede og hans søn Poul havde eksempelvis gjort meget ud af at notere om vokalerne lød i-agtige, e-agtige, æ-agtige eller a-agtige, fordi de var vant til at det havde stor betydning i dansk og norsk, men som vi senere skal se, er det mindre afgørende i grønlandsk. Omvendt markerede de sjældent konsonantlængde, som ikke spiller en selvstændig rolle i dansk og norsk, men som gør det i grønlandsk.

Mange europæere havde desuden ikke haft øre for den grønlandske lukkelyd som dannes ved drøblen, derne hvor vi udtaler *r*'et i *rød*. Man hørte den som et *k*, eller måske et *kr*. For en dansker kan lyden være svær at høre fordi den ikke er betydningsadskillende

i dansk, men den opstår indimellem når vi taler. Hvis vi fx siger *har gravet* med åbne *a*'er som når lægen beder os åbne munden, laver vi den helt naturligt imellem *a*'erne. Kleinschmidt blev den første til at indføre et separat bogstav for denne lyd i grønlandsk.

Hvilken slags grønlandsk?

Når man skal udvikle en retskrivning for et sprog, står man over for en række valg. Hvordan får man bedst repræsenteret det talte sprog grafisk?

Kleinschmidts retskrivning tydeliggør mange af de valg fordi den i høj grad er båret af ham som enkeltperson. Mange andre retskrivinger bliver til i en historisk pærevælling af valg som alle mulige forskellige mennesker tager når de skriver.

Med det sagt har Kleinschmidt dog ikke udviklet retskrivningen fra bunden. Hvor det gav mening, har han skullet til hvordan andre skrev grønlandsk. I virkeligheden kan Kleinschmidts retskrivning ses som en udbygning af hans samtidige Vittus Stenholdts skrivemåde, så hvor vi i dag tilskriver Kleinschmidt retskrivningen, kan han for sin part tilskrive Stenholdt den. Helt alene var Kleinschmidt altså ikke om valgene.

En af de første ting man må gøre sig bevidst når man vil lave en retskrivning, er hvilket sprog den skal afspejle. I praksis vil det ofte være et valg der er truffet for en: det sprog der bliver talt omkring en. I dansk blev det østsjællandsk som dannede udgangspunkt for det dansk vi skriver i dag. Det betyder at vestjyderne må finde sig i at det de

kalder æ *haw*, skrives *havet*, og lollikkerne må lære at skrive forskel på *byger* og *byer* selv om de udtaler ordene ens.

Den grønlandske retskrivning bygger på det grønlandsk man taler på vestkysten. Det betyder at især nordgrønlændere og østgrønlændere skal lære at skrive og læse et noget andet sprog end de selv taler.

Fra lyd til skrift

Herefter må man vælge hvordan det talte sprog skal gengives på papiret. Det gør man på ret forskellig vis forskellige steder i verden. Kleinschmidt valgte at bruge vokaler og konsonanter som vi kender det fra dansk og mange andre europæiske sprog, der benytter det latinske alfabet. Andre typer af skriftsystemer kunne formentlig have været lige så velegnede til at gengive grønlandsk grafisk. På den anden side af Davisstrædet, i Canada, bruger man eksempelvis stavelsesskrift til at skrive inuktitut, som er et sprog der er meget nært beslægtet med grønlandsk. I stavelsesskrift har man ikke tegn for enkelte konsonanter og vokaler, men for konsonant-vokal-kombinationer.

Med beslutningen om det latinske alfabet måtte Kleinschmidt finde ud af hvor mange bogstaver han havde brug for. Antallet af bogstaver er forskelligt fra sprog til sprog og afhænger blandt andet af hvor mange lyde det er relevant at skelne mellem. I engelsk bruger man fx 26 bogstaver, mens man i italiensk kun bruger 21, hvis man fraregner låneord. På baggrund af en grundig analyse af det grønlandske lydsystem

var Kleinschmidt nået frem til at der i grønlandsk findes tre vokaler og 15 konsonanter.

Kleinschmidts analyse af lydsystemet var forud for sin tid i den forstand at den bygger på en antagelse om betydningsadskillende lyde. Et eksempel på betydningsadskillende lyde i dansk er *u* og *o*, der hjælper os med ikke at bytte rundt på en *muse* og en *mose*. I grønlandsk er *u* og *o* aldrig betydningsadskillende, og derfor betragtede Kleinschmidt dem med rette som udtalevarianter af samme lyd, nemlig *u*. I sprogvidenskaben i dag går de betydningsadskillende lyde under betegnelsen *fonemer*, men den term blev først udbredt hos strukturalisterne i første halvdel af 1900-tallet.

Til at repræsentere de tre vokaler og de 15 konsonanter brugte Kleinschmidt disse fem vokalbogstaver og 14 konsonantbogstaver:

a e i o u
p t k k v l s j g r m n d f

De enkelte bogstaver udtales nogenlunde som i dansk. *P*, *t* og *k* lyder dog mere som dansk *b*, *d* og *g*, og det grønlandske *g* lyder som det gamle danske »bløde« *g* i *rige*. Det eneste fremmede bogstav er *κ* (*kra*), som markerer den førømtalte lukkelyd som laves ved drøblen (jf. *har gravet*).

Når han brugte flere vokalbogstaver end der er betydningsadskillende lyde, var det for at gøre det lettere for europæere at læse sig til en tilnærmelsesvis rigtig udtale. Han brugte således bogstaverne *e* og *o* som varianter af *i*- og *u*-fonemerne når de eksempelvis

kommer før *r*. For grønlændere er dette dog overflødigt idet vokalerne naturligt ændrer udtale før *r*. I dansk ville det svare til at vi brugte ét *a*-bogstav i *mase* og et andet i *rase*. De to *a*'er lyder helt forskelligt, men udtalen giver sig selv fordi vi ved at *a*'er der kommer efter *r*, udtales anderledes end andre *a*'er.

Med hensyn til konsonanterne indførte Kleinschmidt også her to strengt taget unødvendige bogstaver for at lette udtalen for europæere. Det drejer sig om *d* og *f*. *D* brugte han til at markere ustemt *l* (en lyd du kan prøve at sige ved at placere tungen som om du skal til at sige *lang*, og holde den dér mens du puster luft ud som når du siger *h*), og *f* markerer ustemt *v* (der lyder fuldstændig som et dansk *f*). De to lyde er komplet forudsigelige for en grønlænder idet *l* og *v* altid udtales ustemt efter en konsonant.

Når Kleinschmidt alligevel endte med at bruge færre konsonantbogstaver end der er betydningsadskillende konsonantlyde, er det fordi han bruger kombinationer af bogstaverne til at skrive visse lyde, ligesom når vi i dansk skriver *ng* i *ring* for hvad der egentlig kun er én lyd.

Ud over bogstaverne benyttede Kleinschmidt tre accenttegn på vokaler til at angive når vokalen og/eller den efterfølgende konsonant er lang. Cirkumfleks (ˆ) fortæller at vokalen er lang, accent aigu (´) fortæller at den efterfølgende konsonant er lang, mens tilde (~) angiver at både vokalen og den efterfølgende konsonant er lange.

Med dette grundlæggende kendskab til bogstaverne og accenttegnene kan vi allerede nu med nogenlunde nøjagtighed udtale det første ord i mindepladen under Kleinschmidts lygtepæl: *ilisi-matôk*, i-li-si-ma-dooḡ ḡlærd.

Historiske lyde i skriften

Fordi Kleinschmidts retskrivning langt hen ad vejen er baseret på princippet om betydningsadskillende lyde, er det relativt let at lære at læse grønlandsk i forhold til dansk. I dansk kan man nemlig hverken ud fra skriften være sikker på hvordan et ord udtales (så udtales forskelligt i *de* så *en sæl* og så *gik de*), eller slutte sig fra udtale til skrift (*værd* og *vejr* udtales ens, men skrives forskelligt).

Som vi allerede har set eksempler på, blev det lydige princip dog ikke gennemført helt konsekvent. Kleinschmidt tog hensyn til hvordan andre, navnlig Steenholdt, havde skrevet grønlandsk før ham, og han prøvede at lette læsningen for europæere så deres udtale ville lyde bedre i grønlandske ører.

Et andet forhold som gjorde det svært at gennemføre det lydige princip konsekvent, var at der på Kleinschmidts tid var ved at ske en lydlig udvikling, i hvert fald på Nuuk-egnen. Udviklingen bestod i at en konsonant der kom før en anden konsonant, tilpassede sig den efterfølgende konsonant så de blev udtalt ens. Engang sagde man således *iglu* for »hus«, men med tiden har *g*'et tilpasset sig *l*'et så man i dag siger *illu* (med ustemt *l*).

Her har Kleinschmidt været i et dilemma om hvorvidt han skulle skrive de gamle former, som var ved at glide ud af brug, eller om han skulle indarbejde lydændringen i sit system. Han valgte det første og skrev således *igdlu* (hvor vi husker på at *dl* angiver én lyd, nemlig ustemt *l*). Kleinschmidts konservative valg med hensyn til de forsvindende konsonanter betyder at vi i dag har en bedre forståelse af sprogets historiske udvikling end vi ellers ville have haft. Men skrivemåden har også voldt besvær for dem der har skullet lære at læse og skrive grønlandsk, ligesom de stumme bogstaver kan volde besvær i dansk. De mange forsvundne konsonanter i Kleinschmidts retskrivning blev da også et væsentligt argument for at indføre en revideret retskrivning i 1973. Det vender vi tilbage til.

Udbredelse af retskrivningen

At netop Kleinschmidts retskrivning slog igennem og blev udbredt i hele Grønland, var ikke kun et resultat af hans grundige arbejde, men også af de rette omstændigheder. Hans grammatik med retskrivningen udkom i 1851, som også var det tidspunkt hvor man begyndte at sende telegrammer og trykke bøger på grønlandsk. Og i 1861 kom det første nummer af det første grønlandsksprogede tidsskrift, *Atua-gagdliutit*.

Derfor blev det ønskværdigt at finde frem til en norm for hvordan grønlandsk skulle skrives frem for at forskellige forfattere og trykkerier brugte hver deres konvention. Her tilbød

Kleinschmidts retskrivning sig lige til tiden. At han selv havde et trykkeri, hvor han tilmed trykte sine egne bøger, hjalp naturligvis noget på udbredelsen, men et trykkeri i Sydgrønland valgte også tidligt at benytte Kleinschmidts stavemåde som standard.

På seminarierne underviste man desuden ud fra Kleinschmidts egne lærebøger om bl.a. geografi, historie og zoologi. Her stiftede de kommende lærere bekendtskab med Kleinschmidts retskrivning, som de tog med sig ud i landet når de fik arbejde efter seminariet. I første omgang blev retskrivningen spredt ud i Vest- og Sydgrønland, og med oprettelsen af missionsstationerne i Tasiilaq i Østgrønland og Qaanaaq i Nordgrønland omkring år 1900 begyndte man også at bruge Kleinschmidts retskrivning i disse både geografisk og sprogligt fjernere egne.

Retskrivning i 100 år

Kleinschmidts retskrivning blev benyttet helt frem til 1973, altså i mere end 100 år, hvilket siger noget om dueligheden af de valg han traf i udarbejdelsen af den. Med tiden kom Kleinschmidts retskrivning dog til at ligge for langt fra det grønlandsk man talte, og efter store diskussioner fra 1950'erne og frem blev en ny retskrivning altså indført i 1973.

Den nye retskrivning er på mange måder en forenkling af Kleinschmidts. Mest iøjnefaldende er det at de tre accenttegn til at angive vokal- og konsonantlængde er udfaset til fordel for at angive længde med dobbeltbogstaver. Et langt *a* skrives således *aa*, og et

langt *n* skrives *nn*. Derudover er *κ* erstattet med *q*, ustemt *l* skrives som *ll* i stedet for *dl*, og konsonanternes tilpasning til efterfølgende konsonanter er fuldt gennemført. Hvor man før skrev *igdlu*, skriver man altså nu *illu*. På den måde fik man fjernet de stumme konsonanter, som Kleinschmidt havde bevaret af historiske hensyn.

Ved at udelade accenttegnene og *κ* blev det meget lettere at skrive grønlandsk på maskine. Tidligere skulle man på bekostning af andre tegn vi tre taster til de tre accenttegn og *κ*. Placeringen afhang af hvilke tegn den enkelte bruger var villig til at skille sig af med, og derfor sad tasterne forskelligt på forskellige maskiner. I praksis endte mange med at bruge *K* fordi skrivemaskinerne ikke kom med en *κ*-tast. Tilsvarende måtte sættere også nogle gange ty til *K* i stedet for *κ* i trykkeriet. Det problem slap man for med den nye retskrivning.

For at illustrere forskellen på den gamle og den nye retskrivning kan vi vende tilbage til teksten på mindepladen, som meget passende er skrevet med Kleinschmidts retskrivning. De første ord, som er oversat med »Verdenskendt lærd, grønlændernes lærer og ven«, ser således ud på mindepladen:

Ilisimatôk tusâmassarssuak kalâtdlit
iliniartitsissât ikingutâtdlo.

I den nye retskrivning skriver man det sådan her:

Ilisimatooq tusaamasarsuaq kalaallit
ilinniartitsisaat ikinngutaallu.

Ikke overraskende gik retskrivningsændringen ikke upåagtet hen. Tænk bare på hvor oprevet mange herhjemme stadig kan blive over *majonæse-fadæsen* og det nye komma, eller over at man i dag må skrive *indenfor murene*, hvor det tidligere skulle være *inden for murene*. Også i Grønland kan man endnu møde nogle som kvier sig ved at man skal skrive *kalaallisut* i stedet for *kalâtdlisut*, som betyder »grønlandsk«.

Lidt af en særling

Ud over at være en stor sproglig begavelse blev Kleinschmidt også anset for at være lidt af en særling. Han byggede sit eget hus i Nuuk, som bestod af ét værelse, hvor alt havde sin faste plads, og han stod gerne op kl. 4 om morgenen for at lave sit videnskabelige arbejde, inden han skulle undervise på seminariet kl. 8. Besøg modtog han kun kl. 11 om formiddagen.

Danskerne i Grønland har nok især syntes han var sær fordi han følte sig grønlandsk og gjorde hvad han kunne for at tage sig sådan ud, blandt andet ved at gå i kamikker og omgås grønlændere. Da han blev tilbudt at blive æresdoktor i Tyskland afslog han angiveligt fordi »sådan noget bruger man ikke i Grønland«.

Kleinschmidt døde i 1886 og ligger i dag begravet på kirkegården bag Vor Frelser Kirke i den gamle kolonihavn i Nuuk.

Mads Nielsen,
ph.d.-studerende på Københavns
Universitet

Denne hersens etymologi

Af Lennart Westergaard

På dansk har vi to besynderlige ord, *hersens* og *dersens*, som man kan hæn-ge på især demonstrative pronominer. Ifølge *Den Danske Ordbog* (DDO) bruges *hersens* og *dersens*

for at lægge afstand til eller tage forbehold over for noget nærværen-de eller nævnt fx fordi man forhold-der sig ironisk eller kritisk til det eller er usikker på en benævnelse.

I ordbogen eksemplificeres denne funktion med sætninger som de føl-gende:

1. Får snart et hysterisk anfald over **DET HERSENS** vejr! Det er jo fuld-stændig umuligt at finde ud af, hvad man skal tage på.
2. Det vil være helt fantastisk med **DISSE HERSENS** robotter. Så kan de lave vores arbejde, og vi kan holde længere frokost og undgå stress.
3. det er det utroligste, man kan downloade fra **DET DERSENS** inter-net.

Ordene er grammatiske, dvs. de udgør altid baggrundsinformation: Det er al-drig den afstandtagen, der udtrykkes med *hersens* og *dersens*, der er den pri-mære pointe med den ytring, de optræder i. De kan derfor heller ikke selv modificeres eller fokuseres eller

udgøre et svar alene. I sådanne kontek-ster ville *hersens* og *dersens* jo netop være forgrundsinformation, dvs. det vigtigste i ytringen:

4. *Det vil være helt fantastisk med **DISSE MEGET HERSENS** robotter.
5. A: Hvad er det for nogle robotter?
B: *HERSENS!

Derudover kan det bemærkes, at *her-sens* og *dersens* udgør et lukket para-digme med kun to medlemmer, som er et mere traditionelt kriterie for gram-matisk status.

Syntaktisk er ordenes distribution ganske begrænset. De optræder nemlig næsten udelukkende med demonstrati-ve pronominer. Der kan dog findes en-kelte eksempler, hvor *hersens* og *dersens* optræder med andre typer af bestemmere:

6. Nu har jeg flyttet **MIT HERSENS** lø-bebånd, men strømkablet har fået trukket nogen ledninger løs under hættten. (www.lav-det-selv.dk)
7. For Hr. Dybvad, der åbenbart i stør-stedelen af sit liv har undgået at be-væge sig i datingmiljøet, har nu opdaget, at det faktisk kunne være rart med **SÅDAN EN DERSENS** kære-ste (www.appetize.dk)

Uanset hvilken type bestemmer *hersens* og *dersens* optræder sammen med, skal de placeres umiddelbart efter denne.

Man kan nu stille spørgsmålet, hvordan disse grammatiske udtryk er opstået. Ifølge DDO antages, at *hersens* går tilbage til genitivformen af ordet *hersom* (altså *hersom* + *s*), som får betydningsangivelsen ›her, herværende‹, som igen antages at gå tilbage til *her* og enten *som* eller *samme*. I Ordbog over det Danske Sprog (ODS) påpeges det, at det er muligt, at omdannelsen skyldes påvirkning af adverbier på *-ens* som *sagtens*. Der er også en noget broget gruppe ord, der ender på *-ens* så som *fandens*, *sørens*, *folkens*, *fredsens*, *hjertens*, *havsens*, *landsens*, *livsens* og *hulens*, som går tilbage til genitivformer og en enkelt indlånt pluralisform (*folkens* fra nedertysk sømandssprog). Da gruppen dog er meget uensartet, hvad angår indhold og syntaks, er det tvivlsomt, om disse ord har spillet en rolle for udviklingen af *hersens*. *Dersens* antages at være en analogidannelse på baggrund af *der*, *her* og *hersens*.

Den betydningsmæssige udvikling er derimod ikke umiddelbart indlysende. Der lader faktisk til at være ganske langt fra den lokale betydning ›her, herværende‹ til den afstandtagen, man kan udtrykke med *hersens* (og *dersens*) i moderne dansk. Denne udvikling er mig bekendt ikke blevet undersøgt tidligere.

Det vil jeg forsøge at råde bod på med denne *her(sens)* lille artikel. Jeg har excerperet tekster fra 1300-tallet

til i dag ved hjælp af korpus-programmet *AntConc*. Jeg har brugt søgestrengene: »hers*m*« og »hers*n*«. Asterisken (*) angiver, at der kan stå ét eller flere ikke nærmere specificerede bogstaver på asteriskens position eller slet ikke nogen. Søgestrengen bør derfor bl.a. finde formerne *hersens*, *hersom*, *hersoms*, hvis de er belagt i korpusset. Derudover har jeg set på beskrivelsen af *hersens* og *dersens* i de historiske ordbøger *Kalkars Ordbog* og *ODS*. På baggrund af analysen mener jeg, at udviklingen kan beskrives som en tretrinsrakete.

1. Sproglig slitage: Forstærker af demonstrative pronominer

De første forekomster af ordet, jeg kunne finde, stammer fra 1500-tallet. Den præcise datering er ikke så vigtig. Vigtigere er det, hvad *hersens* eller den oprindelige form *hersoms* kunne bruges til for de ca. 500 år siden.

Ifølge Otto Kalkars ordbog, der dækker perioden fra 1300–1700, har *hersoms* en anden betydning i ældre dansk. Det anvendes som forstærker af demonstrative pronominer, og han eksemplificerer med følgende eksempel fra reformatoren Peter Palladius' hånd fra 1546:

8. at Gudt wille lade THENNE HER-SOMS prophecii bliffue opfylt
›at Gud ville lade denne (her) profeti blive opfyldt‹

Man kan nok, i overensstemmelse med Kalkars betydningsanalyse, gå ud fra, at Palladius ikke er ironisk, kritisk eller

på anden måde tager afstand fra om-talte profeti. Skulle man gengive eksemplet i moderne dansk, ville man nok gøre det med *denne her profeti* eller slet og ret *denne profeti*.

Det følgende eksempel er fra en renessancebog ved navnet *Kvindens Urte-gård* (1525), en vejledning i fødsels-hjælp. Også her ser vi en ganske neutral brug af *hersom*, som igen blot bruges for at understøtte det demonstrative pronomens påpegende funktion:

9. Tw skalth taghe mirram, galbanum, befergeyl, TESSE HERSOM tre stöcker skal tw blendhe medh ko galle wel tiil samen; sydhen skal tw taghe aff the stöcker en qwintin swoer och leghe po gloenniss kol och ladhe then røygh komme ap tiil qwindhens lönlygh sthet.
 ›Du skal tage myrra, galbanum og bævergejl. Disse her tre dele skal du grundigt blande sammen med ko-galle. Siden skal du tage en kvintin [dvs. 1/128 pund = ca. 3,5 gram] af dette og lægge det på glødende kul og lade røgen komme op til kvindens hemmelige sted.‹

Nu kunne man måske undre sig over, hvorfor *hersom* optræder i disse sætninger. Svaret er nok, at det drejer sig om sproglig slitage: Sprogbrug har det med at slide på de sproglige midlers udtrykskraft, og især demonstrativer lader til at svækkes hurtigt. Rekrutteringen af forstærkende midler er en helt gængs metode på tværs af sprog som reaktion på denne slitage. Vi ser

præcis samme udvikling i moderne dansk i forbindelsen *den her og det her*:

10. alt for meget af DET HER nye terapi-marked har at gøre med at gøre mennesker regressive, mere barnlige. (eksemplet er fra DDO, her)

Denne funktion af *her* kan man i øvrigt også spore tilbage til mindst 1500-tallet. Kalkar har følgende eksempel i sin ordbog:

11. saaledis gick DENNE HER saluelse til
 ›således gik denne her salvelse til‹

Man ser samme proces i nogle engelske dialekter, som fx hos *Okierne* (dvs. bønder fra især Oklahoma, som migrede vestpå) i John Steinbecks *Grapes of Wrath*:

12. I remember a piece of poetry THIS
 HERE guy wrote down.

I nogle sprog kan vi endda se samme procedure have gentaget sig op til flere gange. I nogle danske dialekter finder man fx former som det sønderjyske *det/den hæ he*. Jysk Ordbog har følgende eksempel:

13. og han haj vist fån påbud ... om å indvarsel DET HÆ HE møje he
 ›og han havde vist fået et påbud ... om at indvarsle dether her møde her‹

Her har vi to *her*'er, der forstærker det demonstrative *det*, og vi får faktisk oven i købet et tredje *her* efter sub-

stantivet *møje*. Præcist samme struktur ser vi også i fransk *celui-ci*, som etymologisk består af tre bidder: ›her‹, ›denne‹ og ›her‹.

Det første trin i denne her(sens) udvikling er altså en forstærkning af de demonstrative pronomener, der af visse talere ikke opleves som stærke nok i deres udpegningsfunktion. I dette første trin er vi stadig et stykke fra den moderne danske afstandtagende funktion – faktisk angiver dette forstærkende *hersom* jo nærhed og netop ikke afstand – men vi kan da i hvert fald forstå, hvorfor *hersens* begynder at optræde sammen med demonstrativer.

2. En ny betydning opstår: Sære unika

I og med at vi kender processen, der fører til det første trin i udviklingen, fra en række sprog, kan vi nok være ret sikre på, at den har fundet sted på den beskrevne måde. Hvordan kunne man nu forestille sig, at *hersens* har udviklet sig fra at forstærke et demonstrativt pronomen til at udtrykke en afstandtagen?

Desværre finder *hersens* eller *hersoms* ikke vej ind i særligt mange historiske kilder. En idé om, hvordan *hersens* har udviklet sig kan man dog få, når man ser på, hvilke associationer *den/det her* udløser i visse kontekster i moderne dansk. I forbindelse med de fleste appellativer er brugen af *den/det her* helt neutral, ligesom vi må formode, det var tilfældet med *hersoms* i ældre dansk:

14. DEN HER mand bruger kun 250 kr. på husleje om måneden.
(www.youtube.com)

Så utroligt resten af eksemplet end måtte lyde, udtrykkes der i hvert fald ikke nogen vurdering af eller afstandtagen til omtalte mand.

Lidt anderledes er det, når *den/det her* optræder i forbindelse med unika, dvs. udtryk, som refererer til ting eller personer, hvoraf der kun findes ét eksemplar:

15. Jeg er ikke så god til alt DET HER internet halløj, så håber der er nogen kloge mennesker her inde som kan hjælpe mig :) Tak på forhånd. (www.computerworld.dk)
16. Da han har lært hende bedre at kende, fortæller hun ham om DENNE HER Jens, som hun kender, og han kan noget ganske andet med ord end Alfred kan.
(www.ordfraenbibliofil.dk)

I disse eksempler optræder *det/denne her* med mere eller mindre samme betydning som *det/denne hersens* ville gøre: Der udtrykkes en vis afstandtagen, og at erstatte med *det hersens internet* og *denne hersens Jens* ville ikke ændre det store ved betydningen. Hvordan kan det være?

Grunden til, at *her* optræder i sådanne eksempler, er nok, at referenterne, altså de ting, der tales om, faktisk i en vis forstand er svære at identificere for afsenderen. Dette er særligt tydeligt i (15), hvor afsenderen med *halløj* markerer, at hun har svært ved at håndtere

referenten bag *internet* (selvom den som unikum egentlig bør være let at identificere). Ved at bruge (forstærkede) demonstrativer i sådanne kontekster fremtvinges en læsning, hvor modtageren instrueres om at identificere en referent, der egentlig ikke kræver identifikationsarbejde. Det indikeres dermed, at referenten er noget, der kommer udefra, noget, man kan forholde sig kritisk over for, noget man ikke rigtig er bekendt med etc. Præcis samme effekt har demonstrativer i andre sprog som fx engelsk:

17. The Avengers' nurse always had her hands full but what happens when they fracture after Civil War? And who is THIS Peter Parker kid anyways? (www.fanfiction.net)

Ved at anvende et udtryk, der typisk bruges for at hjælpe med at identificere referenten, indikeres, at afsenderen faktisk har svært ved at identificere referenten. Her ser vi altså spiren til den nye betydning.

Sådanne kontekster, der både til- lader en gammel og en ny betydning af et sprogligt udtryk, kalder man *brobygningstekster* (fra engelsk *bridging context*). De bygger bro mellem gammel og ny betydning, så at sige. I første omgang afhænger den nye betydning af specifikke kontekstuelle træk. I dette tilfælde af referentens beskaffenhed. Af forskellige årsager kan denne kontekstuelle betydning dog gå hen og blive så stærkt associeret med udtrykket, at sprogbrugerne simpelthen går ud fra, at denne afstands betydning faktisk

er udtrykkets faste betydning. Sker dette, vil sprogbrugerne få samme associationer, altså afstands betydningen, uden for brobygningsteksterne. Dette stadie er nået med *hersens* og *dersens*, der jo i modsætning til *her* også kan fremkalde afstands betydningen i forbindelse med almindelige appellativer som fx i (2) og derudover er begyndt at optræde med samme betydning i forbindelse med andre slags pronominer som det possessive *mit*, som jo slet ikke kan optræde sammen med neutrale forstærkere af demonstrativer som *her*. I modsætning til (6) fungerer (18) ikke:

18. *Nu har jeg flyttet MIT HER løbebånd

På dette trin må vi antage, at der har været polysemi, dvs. ét og samme udtryk, *hersens*, har haft mere end én funktion eller betydning: (1) neutral forstærkning af demonstrativer og (2) afstandtagen.

3. Reduktion af polysemi: Afstand- tagen bliver enerådende

Det sidste udviklingstrin kræver ikke så mange kommentarer. Det lader til, at den neutrale forstærkende funktion går af brug, hvilket fører til, at det ikke længere er en betydning, sprogbrugerne forbinder med *hersens*. Den evaluerende betydning bliver her altså enerådende.

Hvordan dette sker, er i princippet ganske let at svare på: Folk stopper simpelthen med at bruge *hersens* i den neutrale betydning, og hvis ord ikke

bliver brugt med en bestemt betydning, forsvinder denne betydning. Hvorfor dette sker, er straks vanskeliggere at forklare, og der er desværre ikke nok forekomster til at undersøge det nærmere. Mit bud er, at der finder en specialisering sted, hvor *den/det her* fortrænger *hersens* fra de neutrale kontekster, altså at sprogbrugerne i større og større grad vælger *her*, når de vil forstærke deres demonstrative pronomen, hvilket gør, at *hersens* bliver fortrængt fra de neutrale kontekster og ender med kun at kunne blive brugt med afstandsbetydningen.

En bidragende faktor kunne i denne forbindelse være, at lydlig forandringer gør, at formen *hersens* ikke længere er transparent i forhold til sit ophav. Jeg vil vove at påstå, at de fleste simpelthen ikke længere umiddelbart ser en relation mellem *den her* og *den hersens*. Vi må gå ud fra, at *hersens* for mange simpelthen opleves som en udelelig enhed, altså ét morfem. Dermed mister polysemien sin interne sammenhæng.

4. Afslutning

Med denne lille artikel håber jeg at have kastet lidt lys over, hvordan det kan være, vi på dansk har et par ord, der hæfter sig på demonstrative pronominer, og hvormed afsenderen kan udtrykke afstand til den omtalte referent.

Jeg har argumenteret for, at udviklingen i hvert fald består af tre trin. (1) *hersens* bruges for at forstærke demonstrativer på samme måde, som *her* gør det på moderne dansk og en lang

række andre sprog. (2) I forbindelse med unika opstår en ny betydning, nemlig afstandtagen. (3) Afslutningsvis har jeg fremsat den formodning, at det er *her*, der fortrænger *hersens* fra de neutrale kontekster, og at dette kunne tænkes at være betinget af lydlig forandring, der gør, at *hersens* mister sin transparens.

Lennart Westergaard,
ph.d.-studerende, Lunds Universitet

Skribentens egen holdning

Af Holger Juul

Sproget gør det muligt for os mennesker at fortælle hinanden en hel masse. Nogle gange kan det ikke desto mindre være svært at finde ord der præcist og umisforståeligt udtrykker det vi gerne vil sige. Så kommer vi måske til at formulere os lidt kluntet, og måske får vi endda sagt noget andet end vi egentlig mener.

Man kan forestille sig at kluntethed især forekommer i talesproget, hvor man formulerer sig under et vist tids-pres. Men der er nogle eksempler jeg jævnligt støder på, som faktisk er skriftsprog, hvor forfatteren jo ellers har haft mulighed for at korrigere sig selv. Og de er endda forfattet af nogle af landets mest erfarne og respekterede professionelle sprogbrugere, nemlig redaktører af aviser og tidsskrifter.

Det drejer sig om de *disclaimere* der ofte ledsager læserbreve, kommentarer, kronikker og deslige, dvs. de tekster som ikke har redaktionen af publikationen som afsender. I dagbladet Information læser jeg eksempelvis følgende udsagn:

Kommentaren er udtryk for skribentens egen holdning. (Information – alle citater er fundet via databasen InfoMedia og stammer fra de seneste par år.)

Hvordan kan redaktionen være så sikker på at forfatteren til teksten faktisk har udtrykt sin egen uforgribelige mening om dette eller hint? Det kan vel næppe udelukkes at fx et partimedlem får optaget et indlæg som udtrykker en holdning som partitoppen gerne vil have udbredt, uden at partisoldatskribenten selv er 100 procent enig? Det kan nok heller ikke udelukkes at læserbrevsskribenter benytter sig af ironi og skriver det stik modsatte af det de egentlig mener.

Sagen er at redaktørerne selvfølgelig ikke aner om debattørerne udtrykker deres egne holdninger eller ej. Det de prøver at fortælle os, er formentlig heller ikke at debatindlæggene er oprigtigt ment, men noget andet – nemlig at debattørerne ikke skriver på vegne af redaktionen, og at læserne derfor ikke må tro at de udtrykker avisens/tidsskriftets holdning.

Det er mig en gåde at Informations debatredaktører ikke er i stand til at finde en formulering der er mere dækkende for det de (formentlig) ønsker at udtrykke. Der er ikke tale om en enlig smutter, for også andre aviser er leveringsdygtige i disclaimere af den lidt misvisende type:

Dette er et debatindlæg. Indlægget er udtryk for skribentens holdning (Politiken).

Weekendavisen og Tipsbladet giver den endda lige en tand til:

Dette er en kronik og udtrykker derfor ALENE skribenternes holdning. (Weekendavisen, min fremhævning)

Dette er en kommentar og udtrykker UDELUKKENDE skribentens egen holdning. (Tipsbladet, min fremhævning)

Her forsøger man at skabe en endnu tydeligere afstand mellem debatskribenterne og avisens redaktion – men igen får man sagt noget andet end det (jeg tror) man mener. For mon ikke kronik- og kommentarforfattere nogle gange udtrykker holdninger som andre godt kan være enige i? Det ville da være mærkeligt at trykke indlæg med holdninger der var så outrerede at ingen andre end skribenten selv kunne abonnere på dem. Helt sært bliver det når et lægefagligt tidsskrift oplyser at

Videnskabelige artikler publiceret i Ugeskrift for Læger er fagfællebedømte og udtrykker alene forfatterens holdning. (Ugeskrift for Læger)

Det sære er at disclaimeren her drejer sig om en tekstgenre, videnskabelige artikler, som normalt slet ikke har til formål at udtrykke holdninger. Og mon ikke fagfællebedømmelsen netop skal sikre at de konklusioner der drages, ikke er helt uden grundlag og derfor godt kan vinde bredere tilslutning?

Jeg må undrende konstatere at der åbenbart er forhold i denne verden som er svære at formulere sig præcist

om, selv for professionelle sprogbrugere. Det får mig til at spekulere på om redaktørerne også tit kommer til at skrive noget andet end det der egentlig var meningen, i de lederartikler som jo faktisk skal udtrykke avisens holdning.

Konklusionen må blive at det, som mange af Mål og Mæles læsere måske allerede har bemærket, står skralt til med sproget i Danmark. Heldigvis er der dog håb hvis vi bevæger os lidt ud i udkanten af medielandskabet. Den kirkelige ugeavis Udfordringen klarer sig efter min mening langt bedre end de store aviser når de oplyser at

Kronikker og læserbreve udtrykker skribentens holdning. Ikke nødvendigvis Udfordringens.

Og redaktionen af Audiologopædisk Tidsskrift gør det helt forbilledligt på tidsskriftets hjemmeside:

Synspunkter i artikler og indlæg deles ikke nødvendigvis af bestyrelse og redaktion. (alf.dk/audiologopaedisk-tidsskrift)

Spot on! Hvor svært kan det være?

*Holger Juul,
medredaktør af Mål og Mæle og lektor
ved Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet.*

*Denne artikel er muligvis et udtryk for
Holgers helt egen holdning. – Red.*

Sprogviden: Godt & blandet

1. På hvilken stavelse betones mange navne på lægemidler?
2. Hvad hedder operaen *Skruen strammes* på originalsproget?
3. Hvilken Shakespeare-titel nærmer den sig dermed?
4. Hvilken fejlform, der refererer til et stort, prangende hus, og som indeholder et pigenavn, møder man ofte i boligannoncer?
5. På hvilken dia-/regiolekt fremsiges sloganet *Kend den på knækket*?
6. Ved hvilke træk adskiller udtalen af sloganet sig fra en standarddansk udtale?
7. Er der noget der hedder falske stemmelæber?
8. Er egyptiske hieroglyffer en billedskrift, en stavelsesskrift eller en alfabetisk skrift?
9. Hvad står forkortelsen BIB for i forbindelse med vinsalg?
10. Forbind de negative propaganda-prædikater med deres typiske referenter i nedenstående lister:

PRÆDIKATER

- a. træstammer
- b. bolsjevikker
- c. nazister og narkomaner
- d. terrorister
- e. klasseforrædere
- f. den gyldne milliard
- g. værnemagere
- h. smagsdommere
- i. pampere
- j. fascister
- k. agenter og ekstremister
- l. kulakker
- m. Sumpen
- n. stikkervin

REFERENTER

1. danske modstandsfolk
2. den ukrainske regering
3. (stor)bønder
4. Vesten
5. magtfulde oppositionspolitikere og andre regimekritikere
6. socialdemokrater
7. politiet
8. personer der handlede med den tyske besættelsesmagt
9. (sovjet)russere og kommunister
10. angivere af modstandsfolk
11. statsansatte og demokrater
12. bl.a. den kinesiske, koreanske og vietnamesiske landbefolkning
13. venstreorienterede forskere, der blander sig i politik
14. fagforeningsfolk